

סוגיה לב: דין תערובת חמץ להלכה (1)

רקע

עסקנו בפרק שלישי בדין תערובת חמץ מדאורייתא, והתמקדנו בעיקר בתערובת של מין בשאינו מינו. למדנו שלדעת רבנן, תערובת חמץ זהה לתערובות בכל התורה כולה, ואסורה היא על פי כללי טעם כעיקר. לדעת רבי אליעזר תערובת חמץ חמורה מתערובות בכל התורה כולה, והיתר מצטרף בה לאיסור [הניסוח כללי מאוד, ואינו משקף את כל שיטות הראשונים]. בסוגייתנו אנו חוזרים לדין תערובת חמץ, והפעם מדרבנן. האם דיני ביטול ברוב בחמץ זהים לכל התורה כולה, או שחכמים החמירו בפסח יותר מבשאר איסורים?

כדי להקל את הבנת הסוגיה נחזור על חלק מהדינים, שנית:

א. תערובת של מין בשאינו מינו אסורה בנותן טעם. אם טעם האיסור מורגש בתערובת, התערובת כולה אסורה, אם טעם האיסור אינו מורגש בתערובת, התערובת מותרת באכילה. דין זה מוסכם לכולי עלמא ניש מחלוקת האם האיסור מהתורה או מדרבנן, אבל עצם הדין מוסכם על כולם].

ב. בתערובת מין במינו נחלקו תנאים, אמוראים וראשונים. שיטת רבי יהודה, וכך סוברים רב ושמואל, שמין במינו אוסר במשהו. כלשהו איסור שנופל לתוך תערובת מין במינו, כל התערובת אסורה מהתורה. רש"י [בסוגייתנו] פוסק שיטה זו להלכה. שיטת רבנן, וכך סובר ר' יוחנן, שמין במינו בטל מהתורה ברוב, וחכמים אסרו כשאין בהיתר ששים כנגד האיסור [ששים כנגד האיסור במין במינו מקביל במין בשאינו מינו לנותן טעם. לפיכך הגמ' קוראת לשיעור זה "נותן טעם", למרות שבמין במינו טעם האיסור אינו מורגש]. רוב הראשונים פוסקים שיטה זו להלכה.

[ממבט ראשון הסוגיה קשה להבנה. מומלץ לסכם כל שיטה בכתב, ואז מתגלה שאין בסוגיה קושי].

מקורות

א. כט:ל. "אמר רב חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו... פוקו וזבינו חמירא דבי חילא"

ב. רש"י ל. ד"ה אמר רבא הלכתא כו'

תוס' ד"ה אמר רבא

רי"ף ז: "אמר רבא הלכתא חמץ בזמנו... שמע מינה במשהו (כרב)"

ר"ן ד"ה אמר, ומדלא, ואני

רא"ש סי' ה

ג. רמב"ם הל' חמץ ומצה פ"א ה"ה

הל' מאכלות אסורות פט"ו ה"ט
ד. שו"ע סי' תמז סע' א-ב ומשנה ברורה [במיוחד: ס"ק ב-ד, טו-טז]

הסבר הסוגיה

"אמר רבא הלכתא חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור <במשהו כרב>".

[גמ' ל.]

נחלקו האמוראים בדין תערובת חמץ בפסח, ותערובת חמץ לאחר הפסח:
רב סובר שחמץ בפסח בין במינו בין בשאינו מינו אסור במשהו. חמץ לאחר הפסח במינו במשהו, שלא במינו בנותן טעם.

שמואל סובר שחמץ בפסח במינו במשהו, ובשאינו מינו בנותן טעם. חמץ לאחר הפסח בין במינו ובין בשאינו מינו מותר אפילו בנותן טעם.

ר' יוחנן סובר שחמץ בפסח בין במינו ובין בשאינו מינו בנותן טעם. חמץ לאחר הפסח מותר אפילו בנותן טעם.

מסבירה הגמ', שהאמוראים נחלקו בשלש מחלוקות:

א. דיני תערובות בכל התורה. ב. גזרה שאינו מינו אטו מינו. ג. חמץ שעבר עליו הפסח. שמואל מסכים עם רב בדיני תערובות של כל התורה, וחולק עליו בגזרה ובחמץ שעבר עליו הפסח. ר' יוחנן חולק על רב בשלש המחלוקות, וחולק על שמואל בדין תערובות של כל התורה בלבד.

רב ושמואל פוסקים כרבי יהודה שמין במינו אוסר במשהו, לפיכך שניהם פוסקים שחמץ בפסח במינו במשהו. רב גזור, מפאת חומרת איסור חמץ, בשאינו מינו אטו מינו, שגם הוא אוסר במשהו. שמואל אינו גזור גזרה זו, ולדעתו דין מין בשאינו מינו בפסח זהה לדינו בכל התורה כולה, ואוסר רק בנותן טעם. ר' יוחנן חולק על שניהם, ולדעתו הלכה כרבנן, שמין במינו מהתורה ברוב, ומדרכנן בששים. לפיכך, אין מקום לגזור בשאינו מינו אטו מינו, ושניהם אוסרים רק בנותן טעם.

האמוראים נחלקו גם בדין חמץ שעבר עליו הפסח. רב פוסק כרבי יהודה, שחמץ שעבר עליו הפסח אסור מהתורה, ולכן דין תערובת חמץ שעבר עליה הפסח, כדין תערובות של כל התורה [רב לא גזר בחמץ שעבר עליו הפסח, בשאינו מינו אטו מינו]. ושמואל ור' יוחנן פוסקים כרבי שמעון, שחמץ שעבר עליו הפסח מותר מהתורה [רש"י מפרש, שהם מסכימים עם רבא, שהחמץ אסור מדרכנן, ובתערובת לא גזור חכמים].

רבא מכריע במחלוקת ראשוני האמוראים, ופוסק, על פי גרסתנו: "חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור במשהו כרב". רבא מכריע כרב, שחמץ בפסח בין במינו בין בשאינו מינו אוסר במשהו. הרי"ף אינו גורס "במשהו כרב", אלא רק "חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור", אבל הוא מפרש כגרסתנו, שרבא פוסק שחמץ בפסח אוסר במשהו.

נחלקו הראשונים בהסבר פסקו של רבא:

רש"י [ד"ה אמר רבא הלכתא]: רבא פוסק כרבי יהודה, שבכל התורה מין במינו אוסר במשהו, והוא פוסק כרב שגוזרים בחמץ שאינו מינו אטו מינו. רוב הראשונים: בכל התורה רבא פוסק כרבנן, ורק בחמץ מחמיר רבא, שחמץ אוסר במשהו.

נחלקו הראשונים בהסבר ייחודיות דין חמץ:

תוס' [ד"ה אמר]: משום חומרא דחמץ, החמירו חכמים שחמץ אפילו באלף לא בטל. רמב"ם [הל' מאכלות אסורות פט"ו ה"ט]: חמץ הוא דבר שיש לו מתירין, ואפילו באלף אינו בטל.

בין שני ההסברים הללו יש נפקא מינה גדולה לגבי חמץ בערב פסח. לפי ההסבר הראשון, שרבא החמיר בחמץ יותר מכל התורה, חומרא זו שייכת בפסח בלבד, שאיסורו בכרת, בערב פסח שאיסורו בעשה, אין מקום להחמיר, וחמץ אסור רק בנותן טעם. לפי ההסבר השני, שחמץ אינו בטל כיוון שיש לו מתירין, אף לחמץ בערב פסח יש מתירים, ואף הוא אינו בטל אפילו באלף.

הראשונים נחלקו בנפקא מינה זו. הר"ן [ז: באלפס ד"ה אמר רבא] סובר שחמץ בערב פסח אוסר במשהו, והרא"ש [סי' ה] סובר שחמץ בערב פסח אוסר רק כשאין ששים כנגד האיסור.

שני ההסברים שהראשונים נותנים לדינו של רבא אינם פשוטים. הסבר התוס', שחמץ הוא איסור חמור, ולכן החמירו חכמים בתערובותיו, אינו פשוט, שבשלמא רב מחמיר וגזור שאינו מינו אטו מינו, אבל לרבא חומרא זאת מניין? הסבר הרמב"ם, שחמץ אוסר במשהו מפני שחמץ הוא דבר שיש לו מתירין אינו פשוט, שהרי לרבא אין לחמץ מתירין, שהרי הוא מפרש שרבי שמעון אוסר מדרבנן חמץ שעבר עליו הפסח. הראשונים [הרמב"ן במלחמות, רבינו דוד ד"ה אמר רבא, ח' הר"ן ד"ה א"ר, ועוד] מאריכים מאוד בדינים אלו, אבל למעשה רוב רובם של הראשונים פוסק כך.

בעל המאור [ז: באלפס] ור"ת [בתוס' ד"ה אמר] חולקים על רוב הראשונים, ומפרשים שלדעת רבא "חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור בנותן טעם". הסבר זה פשוט מאוד בסברא, כיוון שלדעתם דין תערובת חמץ זהה לדין תערובות בכל התורה, אבל הוא קשה מאוד מבחינה טכסטואלית. מדוע רבא כותב "אסור" ואינו כותב כר' יוחנן "אסור בנותן טעם"? מדוע רבא משתמש במונח של רב ושמואל, בצורה הפוכה מהצורה שהם השתמשו במונח זה? כמו כן קשה, כיוון ששיטת רבא היא המקילה ביותר מבין שיטות האמוראים, הוא היה צריך לומר "מותר" ולא "אסור". וכן, כיוון שלדעתם רבא סובר כר' יוחנן מדוע הוא אינו אומר "הלכה כרבי יוחנן".

הראשונים [במיוחד הר"ן בחידושי ד"ה א"ר] מאריכים בתירוץ קושיות אלו. חשוב לציין שגם בעל המאור וגם ר"ת לא פסקו למעשה כשיטתם, כיוון שהמנהג היה לאסור חמץ בכלשהו.

סיכום

נחלקו הראשונים בדיני ביטול בתערובת חמץ:
רש"י: מין במינו בפסח ובכל התורה אפילו באלף לא בטל, ובפסח גוזרים שאינו מינו אטו מינו.
רי"ף, רמב"ם ורוב הראשונים: בכל התורה האיסור בטל בששים, ובפסח אפילו באלף לא בטל.
ר"ת, בעל המאור: בפסח ובכל התורה איסור בטל בששים בין במינו ובין בשאינו מינו.
הראשונים האוסרים חמץ בפסח במשהו, נחלקו בדין תערובת חמץ בערב פסח אחר חצות:
רא"ש: דינה ככל התורה ובטלה רק בששים.
ר"ן: דינה כפסח עצמו, והחמץ אפילו באלף לא בטל.

הלכה

השו"ע [סי' תמו סע' א] פוסק כרוב הראשונים, שחמץ בפסח אפילו באלף לא בטל. המשנה ברורה [סק"ב] פוסק: "היכא דאיכא עוד הרבה צדדים להקל סמכינן אשאלתות דסבירא ליה דחמץ בפסח שוה לשאר איסורין דבששים".
השו"ע [סע' ב] פוסק כרא"ש, שחמץ בערב פסח אחר חצות אוסר רק בנותן טעם.